

NASTAJANJE NOVEGA MUZEJA PREMOGOVNIŠTVA V VELENJU

Velenjski muzej je bil ustanovljen pred nekaj več kot štiridesetimi leti (3. novembra 1957) kot muzej slovenskega premogovništva, prvič pa so premogovniško zbirko postavili na ogled javnosti skoraj deset let kasneje. Zbirka se je ob otvoritvi leta 1966 precej oddaljila od zanimivega koncepta Franja Baša, ki je botroval ustanovitvi muzeja in je želel v zbirko vključiti tudi "prikaz osebnega življenja rudarjev". Nastala je predvsem na temelju raziskav dr. Jožeta Šorna o zgodovinskem razvoju premogovništva do leta 1848, nato pa je sledil prikaz razvoja svetil, jamskega zračnja, odkopnih metod, jamskega podporja ipd.

Leta 1979 sem takoj po zaposlitvi v Muzeju Velenje začel snovati novo postavitev premogovniške zbirke, v kateri sem želel dodati zgodovinskemu pogledu na razvoj premogovništva še etnološki vidik, ki naj bi zagotovil predvsem premik pozornosti raziskovalca in obiskovalca s stvari (muzealij) na njihove nosilce (premogarje). Glede na naše tedanje vedenje o razvoju premogovništva, predvsem pa glede na obvladovanje jezika muzeologije in muzeoloških prijemov sem tako "etnologizacijo" zbirke zasnoval predvsem na verbalnem nivoju, v obliki legend, ki so govorile tudi o načinu življenja v kolonijah, o premogarjevem običajnem delovnem dnevu, deloma pa tudi s postavitvijo dobršnega dela muzealij v njihovo "naravno okolje" - v diorame ali v muzejsko maketo premogovnika v naravni velikosti. Zbirka je bila ob svoji otvoritvi 1982 atraktivna in sodobno zasnovana ter je tudi po

muzeološkem konceptu spadala med lepše slovenske muzejske zbirke.

Po dobrem desetletju od postavitve nove zbirke je sredi devetdesetih let prišlo do pobude o postavitvi novega muzeja slovenskega premogovništva v prostorih Starega jaška, ki jih je leta 1885 začel graditi tedanji lastnik premogovnih pravic v Velenju, Daniel von Lapp. Prvi idejni osnutek scenarija novega muzeja sva s sodelavcem prof. Tonetom Ravnikarjem pripravila decembra 1995, nato pa sva do leta 1998 po mnogih dogovorih in usklajevanjih s strokovnjaki - premogarji iz Premogovnika Velenje pripravila obširen scenarij postavitve, ki ga tukaj deloma predstavljam. Scenarij predstavlja že izvedbeno fazo za tisti del muzeja, ki bo postavljen v opuščeni jamskih prostorih premogovnika in sega od začetkov premogovništva v Velenju konec 19. stoletja do najnovejših dni.

Glavne značilnosti projekta

Muzej je v prvi fazi koncipiran kot "muzejsko-scenska" postavitev 36. različnih jamskih prostorov, v katerih obiskovalci najbolj nazorno, predvsem pa pod zemljo - na globini okrog 180 m, "doživljajo" razvoj premogovništva v zadnjem stoletju in pol. Temu "jamskemu delu muzeja, ki bo predvidoma dokončan sredi leta 1999, naj bi se v kratkem pridružil še "klasično" urejeni muzej, ki bo v nekaj prostorih uprave starega jaška Škale. Tu bi na panojih in v vitrinah s predmeti in drugim ilustrativnim gradivom prikazali vse tisto o slovenskem premogovništvu, česar zaradi narave postavitve v jami ni bilo mogoče.

Muzejske scene ne bodo opremljene z legendami; največji del informacij bo zato posnet kot neke vrste avdio-vodič, ki bo hkrati povezan s svetlobnim parkom. Svetloba v jami bo praviloma "naravna", se pravi, da bodo scene praviloma v temi, šibko bodo osvetljene le pohodne poti med posameznimi scenami. Obiskovalci si ne bodo sami svetili z rudarskimi svetilkami, ker bi te motile predvidene svetlobne efekte. Reflektorski park v vsaki sceni bo služil za usmerjeno osvetljevanje posameznih elementov v jami, kot to zahteva scenarij. Izjemi bosta tisti del jame, v katerem prikazujemo delovanje premogovnika po letu 1950 in hodnik, po

katerem obiskovalce popelje železnica. Tretji del informacijskega sistema bo predstavljen vizualno z multivizijo oz. na televizijskih ekranih na nekaterih scenah. Za usklajeno delovanje vseh treh informacijskih potencialov muzeja (svetloba, zvok in video) bodo vsi sklopi sprožani preko daljinskega upravljalca, ki ga bo upravljala vodič ob spremljanju skupine obiskovalcev po jami. S tem bomo pridobili potrebno časovno usklajenost posameznih sklopov, ki ga bo vodič lahko sam določil, glede na gibanje skupine. Preko daljinskega upravljalca bo možno tudi doziranje posameznih močnejših učinkov. Te bo lahko vodič izbral glede na strukturo skupine, ki jo vodi in na njene reakcije (strah!) na utesnjujoče podzemne prostore, ki jih ne prenašajo vsi enako dobro.

Rdeča nit zgodbe bosta v starejšem delu jame (prvih 16. prostorih) Anton Aškerc in njegova "Delavčeva pesem o premogu." Kmalu po izgradnji premogovnika v Velenju je bil Aškerc namreč kaplan v bližnjih Škalah. Omenjena pesem je naš prvi primer socialno-kritične pesmi in prav primerno ilustrira dogajanje v jami, izjemno dramatično opiše največjo nesrečo v velenjskem premogovniku, ter zelo natančno oriše socialno-kulturno podobo rudarskega življenja na prelomu stoletja.

Med najbistvenjšimi elementi prikaza premogovništva v tem času pa bodo poleg originalnih predmetov (svetila, orodja, stroji in naprave ter vozički in transportna sredstva itd.) lutke rudarjev, konja itd. Večina lutk bo izdelana s portretno natančnostjo, saj bomo obraze lutk, njihovo držo oz. položaje in obleko posneli po sočasnih fotografijah in risbah ter tako še povečali verodostojnost scenskega prikaza. K verodostojnosti prikaza bodo prispevali tudi ostali elementi postavitve; vsi prostori (tako tisti, v katerih se odvijajo posamezni deli zgodbe kot povezovalni hodniki) bodo podprti z ustreznim podporjem. V prvem, starejšem delu jame bo zato podporje povsem leseno in relativno nizko, pri čemer bo treba vendarle zagotoviti kompromis med historično verodostojnostjo in muzejsko prehodnostjo prostorov. V povezovalnih hodnikih bodo postavljeni leseni vozički - hunti ter nakazan pritisk na leseno podporje, ki bo tu in tam že rahlo polomljeno - kot da popušča. Povezovalni hodniki ne smejo biti samo povezovalni hodniki, temveč morajo služiti kot del celotnega dogajanja. Tudi zvočni efekti bodo bistveni del celotne postavitve. Poleg učinkov, ki so določeni za vsak prostor posebej, bodo obiskovalca spremljali tudi "splošni" efekti jamskih zvokov: zvenket orodja, ropot vozičkov, oddaljen govor, ki nikoli ne bodo povsem izginili. V posameznih prostorih, kjer poteka del zgodbe, se bodo zvočni efekti povsem podredili zgodbi, medtem ko bodo v povezovalnih hodnikih prevzeli vodilno vlogo. Tudi v hodnikih se bo s spreminjanjem jakosti zvoka ustvaril občutek, da se zvoki bližajo in oddaljujejo, oz. da se od njih bližajo ali oddaljujejo obiskovalci sami.

Ureditev jamskih prostorov

V scenariju je posebej podrobno definiran izgled jamskih prostorov v treh različnih obdobjih; do leta 1900, v prvi polovici 19. stoletja in današnje stanje. Za

čas do leta 1900 so jamski prostori (scene 1-7) izdelani z lesenim "slepim podporjem", lahko v obliki poligona, tam kjer so bili večji pritiski, sicer pa s t.i. poljskim načinom podpiranja, t.j. s stojkami profila 2 m širine spodaj in okrog 1,5m zgoraj ter višine 2,5 m. Višina je lahko v našem muzejskem prikazu morda celo nekoliko nižja. Za izdelavo podporja uporabljamo na več mestih že uporabljen jamski les ali vsaj les, ki mu je potrebno dati videz nekajletne uporabe v jami. Na nekaterih mestih je treba postaviti podporje, ki ga stropni ali pa bočni pritiski že močno lomijo. Sicer pa morajo biti prostori polni različnega materiala (zlasti lesa), zabojev za orodje ipd. Na nekaterih mestih vzdolž hodnikov oz. v bližini prostorov 4 in 5 je treba postaviti tudi jamska prenosna stranišča (okrog leta 1900 so jih imeli 10). Tudi sicer mora ureditev jamskih prostorov (izven ambientov) dajati vtis prisotnosti premogarjev. To bomo dosegli z odvrženo lopato ali kakim drugim orodjem, z obešenim suknjičem, telovnikom ali hlačami ter kakim drugim kosom oblačila. Na daljših ravnih odsekih lahko obiskovalcem tu in tam nasproti poblisne lučka premogarja itd. Ta vtis prisotnosti rudarjev pa bo nenehno izdajala tudi zvočna kulisa s posameznimi klici, zvoki udarcev s "šremerji", obsekavanja stojk s sekuro, ter občasnimi oddaljenimi zvoki detonacij ob odstreljevanju lignita.

V jamskih prostorih bomo na nekaterih mestih, kjer bo to mogoče, poskušali doseči tudi učinek "vertikalne razgibanosti" prostora. Tako naj bi se obiskovalci bolj zavedali, da si ogledujejo le eno etažo premogovnika, rudarji pa v istem trenutku delajo tudi na etažah nad in pod njimi. To bomo dosegli z izdelavo "slepih jaškov" navzgor in navzdol. Nad slepe jaške, ki vodijo na nižje etaže, bomo postavili ročne vitle z vrvjo, ki vodi v "globino", v slepe jaške, ki vodijo na višje etaže pa bomo postavili lestev s premogarjem - lutko, ki se vzpenja na gornjo etažo in bo zato vidna le spodnja polovica telesa. Premog so spočetka prenašali v koših, po jaških so ga dvigovali z ročnimi vitli. V drugi polovici 19. stoletja (marsikje pa seveda tudi že pred tem) so premog prevažali v majhnih vozičkih brez tračnic do hodnika, kjer so ga pretovarjali v večje vagončke - hunte. Po glavnih izvoznih hodnikih v jami so premog prevažali konji. Odkopni prostor so deloma zapolnili s kamenjem. V tem času so v jami že uporabljali parne črpalke in parni izvozni stroj. Zato bodo na vseh poteh položeni tiri za prevoz z lesenimi vozički, ki so bili 1100 litrski in so držali okrog 730 kg premoga. Ohranjeni so še trije taki leseni vozički - hunti, ki so jih uporabljali v velenjskem premogovniku od začetka obratovanja. Poleg lesenih vozičkov so uporabljali tedaj še "cicke" za prevoz jamskega lesa, imeli pa so tudi vozičke s sodi za prevoz pitne vode v jamo.

Na vpadniku (poševni rov) bomo izdelali še drugo vrsto

1 Jože Hudales, Raziskovalni projekt "Način življenja Slovencev 20. stoletja" in muzejske zbirke. V: Zbornik s posvetovanja Način življenja Slovencev 20. stoletja, Ljubljana 1980, str. 29-32.

transporta, ki so jo v tem obdobju veliko uporabljali – drčo. Drčo so uporabljali tako za transport materiala kot tudi ljudi. Drča za transport ljudi (ti so se po drčah vozili z rudarskimi predpasniki iz svinjske kože, ki so si jih obrnili na hrbte oz. podložili pod zadnjo plat) mora biti izdelana posebej skrbno iz glajenega lesa, ki mora biti nato še s premazom tako obdelan, da kaže sledove dolgoletne uporabe.

V prvi polovici 19. stoletja (premogovnik Velenje je resneje začel z delom šele po letu 1885) je bilo značilno izdelovanje hodnikov in drugih jamskih prostorov predvsem z uporabo ročnega orodja: zasekači in lopato. Delno so premog pridobivali tudi z odstreljevanjem s črnim smodnikom. Za strelne luknje so uporabljali ročne svedre in polnila iz gline. V tem času so delovišče osvetljevali s svetilkami na olje – "repičnicami". Vsa ta orodja in oprema bodo zato predstavljena na posameznih scenah, predlagana prizorišča pa bodo prikazala predvsem odkope z ročnim pridobivanjem premoga, konjski hlev v jami in prevoze s konji, prav tako pa se bodo navezala na veliko rudarsko nesrečo leta 1893.

Zunanji izgled prostorov se v obdobju od leta 1900 do 1950 v marsikateri podrobnosti ni veliko razlikoval od splošne podobe jamskih prostorov iz prejšnjega obdobja. Jamski prostori so bili podprti v lesu, podobno kakor smo podporje opisali že prej, nekateri deli jamskih poti so bili obzidani z betonskimi zidaki. Tudi v tem delu jame bomo pazili na uporabo starega oz. "postaranega" lesa ter na videz "neurejenosti" – podobno kot ga zelo živo lahko zaznamo iz značilnih pripomb rudniškega obratovodje v tem času – Jaroslava Špička. Ta je 1926. leta v Raportni knjigi zapisal, da je "nujno potrebno enkrat že, odpravitev dostikrat nepotrebno mučenje vozačev in kopačev po samih progah...Vozač se muči z vozičkom. Ne more ž njim ne naprej, ne nazaj, ker ga zadržuje ven stoječi stojka ali pa stena... Po stari navadi še en čas kleje, potem si gre po sekiro, stojko malo odseka in dobro je seveda za eno uro in klenje in mučenje na novo". O snagi v jami je Špička na istem mestu zapisal tole: "Snago... morajo vzdrževati tam zaposleni vozači med pavzami, na primer v začetku šihta in po nočnih tretinah, namesto da tam spavajo. Princip pa je, da ima v prvi vrsti pazništvo zmisel in veselje do reda v jami in pri vsaki priliki delavstvo v tem zmislu poučuje in se ne zadovoljuje s tem starim velenjskim 'ja'." Neurejenost jamskih prostorov je torej bila prej pravilo kot izjema. Tudi v tem delu jame so po vsej dolžini položeni tiri.

Ker pač ni mogoče kronološko povzeti vseh drobnih premikov v načinu jamskega pridobivanja premoga v skoraj polstoletni dobi, ki so se seveda odražali tudi v izgledu jamskih prostorov, se večina zaznavnih sprememb, podobno kot tudi celotna zgodba, ki se odvija pred obiskovalci jame, odvija predvsem v času po letu 1930. Nekatere spremembe, ki jih bomo uvedli v tem delu jame, se sicer pojavijo že takoj na začetku obdobja, druge pač šele po letu 1930, mi pa jih bomo uvedli oz. uvajali na celotnem delu jamskih prostorov, od prostora 8 do 14.

Tako bomo v tem delu jame na določenih mestih ponazorili oz. poudarili zračenje, ki se je izboljšalo takoj

po veliki nesreči leta 1893. Zato bodo na posameznih mestih postavljeni električni jamski ventilatorji, na primernih mestih bodo postavljena zračilna vrata – "vetertiri" s kovaško izdelanim okovjem in postavljena poševno, tako da so se vedno sama zapirala v smeri dotoka svežega zraka ter z značilnimi odbojniki, ki so omogočali, da so vozaču vrata odpirali kar vozički. Po nekaterih delih jame bodo razpeljani tudi pločevinasti zrakovodi – žlote, dimenzije 300 mm. Izdelane so bile iz navadne "črne" pločevine, ki jo bo treba pred uporabo umetno postarati (nekajdnevne solne kopeli).

Naslednja novost tega obdobja je uvedba elektrike v jame. Elektriko so v glavnem uporabljali za razsvetljavo na nekaterih mestih v jami, za električne vrtnalne strojčke, elektromotorje za pogon vitlov in ventilatorjev. Elekrika je bila po jami razpeljana tako, da so električne kable z "drotom" preprosto privezali na "štemple" – leseno podporje, ali pa so v podporjnikih zabili lesene kline, na katerih so viseli kabli. Na delovnih mestih, "na urtih", so nato na kratkih lesenih "fosnih" pripravili po dva električna voda ter nanju direktno uvezali električni vrtnalni strojček in električno luč. Le na nekaterih mestih v jami so imeli podolgovate oklepne Siemensove "šalterje".

Na vsaj enem mestu, kjer je kak "ausbajh" oz. kjer je dovolj prostora, bo izdelan delni zaklon – jamsko stranišče – v katerem bo napol pokrit "kibl", preko njega pa položena "fala" – krajnik. V bližini "kibla" so se posebno rade zadrževale podgane. Podgane, ki so bile redne obiskovalke premogovnikov, bodo nagačene postavljene tudi na nekaterih drugih dobro vidnih mestih v posameznih prostorih.

Pri lutkah bomo posebej pozorni na njihova oblačila. Delovno obleko so si morali rudarji še dolgo časa po II. svetovni vojni preskrbeti sami, le okrog leta 1935 so nekateri premogarji v konzumu dobili delovne obleke iz francoskih uniform s solunske fronte. Sicer pa so ponavadi v jamo nosili stare ponošene in raztrgane hlače, srajce ali "lajblče", ki so bili največkrat "cota pri coti". Na najbolj vročih odkopih so delali le v kratkih hlačah in goli do pasu. Čelad takrat v glavnem še niso imeli, nosili so le kape in redki klobuke, še redkeje pa so si nekateri premogarji (npr. pri klobučarju Arzenšku iz Šoštanja) dali narediti nekakšne usnjene čelade (ohranjeni primerki v Muzeju Velenje). Namesto nogavic so vsi premogarji nosili "šufece". Tudi čevlje so si morali kupovati sami, zato so mnogi v jamo hodili v cenejših coklah. Nadzorniki so v jamo prihajali v rudarskih uniformah ter so s sabo običajno nosili tudi ure na verižicah. Tudi kateri od rudarjev je imel skromnejšo žepno uro, ki jo nosil v žepu "lajbiča."

Potek obiska v muzeju

Obiskovalci bodo v vstopnem prostoru (najprimernejši prostor zanj je nekdanja prizivnica, kjer so se rudarji zbrali pred pričetkom "šihta") dobili vstopnice, vodnik po muzeju, reklamno literaturo itd. Prostor bo treba nekoliko preurediti, tako da bo spet spominjal na določeno fazo razvoja velenjskega premogovnika. Najlažje bo seveda ponazoriti oz. konzervirati današnje

stanje, z vsemi napisi, navadami ob pričetku dela, s čajem na pipi, ki si ga obiskovalci lahko natočijo za popotnico itd. Rekonstrukcija starejšega stanja bi bila precej težje izvedljiva zaradi pomanjkanja predmetov iz tega obdobja.

V prizivnici se obiskovalci, medtem ko čakajo na odhod v jamo, z multivizijo že prvič seznanijo s podzemnim svetom, v katerega vstopajo, z razvojem premogovništva v Sloveniji v primerjavi s tedanjim stanjem v Evropi in predvsem z zgodovino premogovnika Velenje. Tu bi se tudi prvič srečali s figuro, ki bo vodila ogled jamskih prostorov; z Antonom Aškercem, ki je bil v bližnjih Škalah štiri leta kaplan (1894-1898). V teh štirih letih se je srečeval s problemi in težavami premogarskega življenja. To življenje in velika nesreča, ki se je zgodila ravno eno leto pred njegovim prihodom v Škale sta ga je tako prizadeli, da je svoje občutke zilil v izvrstni "Delavčevi pesmi o premogu", katere dele bi uporabili kot vodilne misli v posameznih muzejskih sklopih.

V garderobi in lamparni bo vsak obiskovalec dobil opremo za spust v jamo: površnik in čelado ter odšel do dvigala. Od tega trenutka dalje mora dobiti obiskovalec občutek, da se je že preselil za "sto" let v preteklost in da ga res čaka dobesedni spust v čas. Ta občutek bo še povečalo dvigalo s svojim arhaičnim izgledom, ki ga bomo še nekoliko utrdili z rekonstrukcijo po fotografijah iz časa okrog leta 1900.

Po prihodu iz jame se bodo obiskovalci muzeja lahko ustavili še v muzejski trgovini, kjer bodo lahko kupili vso obstoječo literaturo o premogovništvu, več vrst spominkov (Velenje, premogovništvo) itd. Ob koncu obiska bodo obiskovalci imeli tudi možnost počitka, okrepčila in preprostega obroka hrane v primerni okrepčevalnici, ki bo urejena bodisi v obliki "socialistične menze" z inventarjem iz tega časa, ustrezno glasbo, "razglasno postajo" itd. ali pa gostilne "Pri Barbari", z inventarjem starih gostiln iz časa pred II. svetovno vojno.

Tadeja Primožič

PRENOVA STALNE ZBIRKE "KLEKLJARSTVO NA LOŠKEM" V LOŠKEM MUZEJU V ŠKOFJI LOKI

V Loškem muzeju v Škofji Loki drugo leto zapored, v skladu s finančnimi možnostmi, poteka prenova stalnih zbirk obrti na Loškem. Za klobučarsko in glavnikarsko stališče tokrat na vrsti "čipkarska" in sitarska zbirka.

Dosedanja zbirka "Čipkarstvo" v Loškem muzeju, ki jo je v 80. letih skrbno postavila muzejska svetovalka Meta Stele, dipl. etn., je nastala v skladu s tedanjimi dognanji muzeološke stroke in poznavanjem te obrti. Predstavljala je zgodovino klekljarstva na Loškem, klekljarsko orodje oz. pribor in čipke, ki so jih tu izdelovali predvsem v 1. polovici 20. stoletja. (Foto št.2). Prenova zbirke je trajala več mesecev in je bila plod skupinskega dela. Vsebinski koncept zbirke sta pripravili

višja kustosinja v Loškem muzeju Mojca Šifrer - Bulovec, dipl. etn., ki je bila vodja projekta, in Tadeja Primožič, dipl. etn. ki je bila strokovna sodelavka. Zbirko je oblikovala d.i.a. Mojca Turk.

Namen zbirke je bil predstaviti zgodovinski razvoj klekljarstva, klekljarsko orodje oz. pribor, tehnološki in oblikovni razvoj klekljanih čipk in njenih aplikacij ter trgovino oz. trgovanje na področju nekdanjega freisinškega gospostva.

Nekateri pomembni cilji nove postavitve so bili: zbirka po vsebini ne sme bistveno odstopati od že prenovljenih zbirk, vključevati mora nove muzeološke pristope, v skladu s finančnimi možnostmi mora upoštevati specifične lastnosti postavitve in predstaviti klekljanih čipk, zadovoljiti mora tako manj kot bolj zahtevne obiskovalce, prikazati mora kontinuiteto te obrti od njenih začetkov do danes, predstaviti želi oba največja klekljarska centra na tem področju, Žiri in Železnike itd. Ob pregledu materiala, ki ga je hranil Loški muzej, je bilo ugotovljeno, da bo za uresničitev prvotnega koncepta potrebno opraviti še kar nekaj terenskega dela. Prav tako je bilo treba dosedanjo zbirko čipk nujno